فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره چهل و ششم، بهار ۱۴۰۳- صفحات ۳۶-۷

شناسایی و تحلیل چالش‌ها و موانع پیاده‌سازی بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی ایران
(مستخرج از رساله دکترای حرفه ای انجمن مالی اسلامی ایران)

نوع مقاله: کاربردی

منصوره حاجی‌هاشمی ورنوسفادرانی[۱]
محمد توحیدی[۲]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۷/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۷

چکیده

در جمهوری اسلامی ایران قانون بانکداری بدون ربا در سال ۱۳۶۲ به تصویب مجلس شورای اسلامی و تأیید شورای نگهبان رسید و از سال ۱۳۶۳ اجرایی شد، اما پس از گذشت نزدیک به چهل سال از پیاده‌سازی قانون بانکداری بدون ربا، بسیاری از مشکلات و کاستی‌ها در تحقق بانکداری بدون ربا در عمل مشخص شده است و بسیاری از اندیشمندان در این باب سخن گفته‌اند؛ بنابراین مسئله اصلی این پژوهش شناسایی و اولویت‌بندی چالش‌ها و موانع پیاده‌سازی بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی ایران است. پژوهش حاضر کیفی محسوب می‌شود. در این پژوهش ابتدا به روش اسنادی و با مطالعه کتب، مقالات، اسناد و مدارک مهم‌ترین چالش‌های تحقق بانکداری بدون ربا استخراج شده، سپس از خبرگان حوزه بانکداری و بانکداری بدون ربا ، برای انتخاب چالش‌های اصلی کمک گرفته شده و علاوه بر آن نزدیکی و دوری نظرات در خبرگان در چالش‌های مختلف نیز مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج نهایی به دست آمده در حوزه چالشها نشان داد با وجود پررنگ بودن برخی چالش‌ها مانند لزوم اصلاح ساختار بانکی و مفاهیمی مانند سود، ربا و بهره در بانکداری بدون ربا ، هنوز بین خبرگان فن و اساتید حوزه و دانشگاه اجماع نظر مناسبی در حوزه مفاهیم بانکداری بدون ربا وجود نداشته، و از این نظر نیاز به یک کار نظری و عملی عمیق و مبتنی بر اصول فقه و اقتصاد برای نزدیک کردن قوانین موجود به مفاهیم بانکداری بدون ربا وجود دارد. این کار برای پوشش خواست‌های اقتصادی دنیای مدرن و ارتقای کیفیت بانکداری بدون ربا خصوصا درمواجهه با پدیده‌های اقتصادی نوظهور مانند پول و ارز الکترونیکی ضروری به نظر می‌رسد.

---

[۱] استادیار گروه حسابداری، موسسه آموزش عالی مولوی، ایوانکی، ایران (نویسنده مسئول)
Hajihashemi.mansoureh@gmail.com
[۲] دانشیار گروه مدیریت مالی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران
Tohidi@isu.ac.ir

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

واژگان کلیدی: تحلیل محتوا، چالش‌های بانکداری بدون ربا، مفاهیم فقهی بانکداری.
طبقه بندی JEL: K00, K10

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

مقدمه

ایده بانکداری اسلامی نخستین بار در دهه ۱۹۵۰ مطرح شد و هم اکنون الگوهای مختلفی از بانک اسلامی در کشورهای مختلف جهان وجود دارد (اکبریان و رفیعی، ۱۳۸۶). در کشور پاکستان استراتژی‌های مختلفی در تمام شعب بانک‌های تجاری برای رشد بانکداری بدون ربا در دستورکار قرارگرفت. در کشور مالزی نیز در سال ۱۹۹۳ طرحی تحت عنوان طرح بانکداری بدون ربا به اجرا درآمد و در سال ۱۹۹۶ بانک ملی مالزی، صورت‌های مالی خود را به عنوان الگو برای نهادهای بانکی ارائه دهنده خدمات بانکداری اسلامی منتشر کرد. کشور انگلیس نخستین کشور غربی است که به تأسیس بانکداری خرد براساس قوانین اسلام اقدام نمود. بر این اساس، بانک اسلامی بریتانیا با تصویب آژانس خدمات مالی[1] در سال ۲۰۰۴ تأسیس شد. کشورهای دیگر نظیر مصر، اردن، سودان، عربستان سعودی، بنگلادش و ترکیه نیز دارای یک یا چند بانک اسلامی در سیستم بانکی خود هستند که در این بانک‌ها عملیات بانکی براساس قوانین شریعت انجام می‌گیرد (تقی زاده، ۱۳۹۱). در ایران قانون بانکداری بدون ربا در سال ۱۳۶۲ به تصویب رسید و براساس آن بانک‌ها ملزم شدند در مدت سه سال تمام عملیات بانکی خود را در قالب بانکداری بدون ربا انجام دهند. بانکداری اسلامی، به نحو فزاینده‌ای در حال رشد و نمو در بطن سیستم‌های مالی و بانکی غرب و شرق است، به نحوی که امروزه در کشورهای غیر اسلامی نیز شاهد حضور پررنگ بانک‌ها و موسسات مالی اسلامی هستیم (محقق‌نیا و همکاران، ۱۳۹۵). در سال ۲۰۲۰ ارزش کل دارایی‌های منطبق بر شریعت در جهان، معادل ۱،۷۹۱ میلیارد دلار می‌باشد که بانک‌های کاملاً اسلامی مبلغ ۱،۳۳۸ میلیارد دلار آن را در اختیار خود دارند (محرابی، ۱۳۹۹).

متاسفانه با وجود مزایای بانکداری بدون ربا، در ایران هنوز هم شاهد مشکلات و چالش‌هایی برای اجرای فراگیر آن هستیم. بررسی تجارب دیگر کشورهای موفق در این زمینه می‌تواند راهنمای خوبی برای اجرا و پیاده سازی موثر این صنعت مهم در کشور باشد. اولین گام برای عملیاتی کردن بانکداری بدون ربا تحلیل فرایندهای اجرایی و عملیاتی آن و استخراج چالش‌های مربوطه و موانع آن می‌باشد، چرا که بدون شناسایی موانع و چالش‌ها بهره‌گیری کارا و طراحی فرایندهای بهینه امکان پذیر نمی‌باشد و علاوه بر آن بدون گذراندن این مرحله ادامه راه برای محققان و عالمان این حوزه در خلق و ارائه نوآوری‌ها و راه حل‌های بهره‌گیری از بانکداری بدون ربا در کشور و اقتصاد میسر نمی‌باشد. بنابراین با توجه به آنچه گفته شد، در این پژوهش سعی بر آن است که به بررسی جامعی از مهم‌ترین مشکلات کنونی نظام بانکداری اسلامی در ایران و چالش‌های پیاده سازی آن پرداخته شود. برای دستیابی به هدف پژوهش، به بیان مبانی نظری پژوهش پرداخته و با بررسی

1 Financial Services Agency

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

مطالعات انجام شده در داخل و خارج کشور، مهمترین چالش‌ها از نظر محققان پیشین استخراج شده است. در بخش بعدی از طریق مصاحبه با خبرگان حوزه پولی و بانکی، این موانع و چالش‌ها تکمیل گردیده است.

۱. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۱،۱. مبانی نظری

اولین گام برای پیاده سازی صحیح بانکداری بدون ربا، تحلیل درست، علمی، صحیح و بدون غرض ورزی فرایندهای اجرایی و عملیاتی آن و مشخص کردن مشکلات و محدودیت‌های آن می‌باشد. بنابراین موضوع تحقیق درباره مهم‌ترین مشکلات کنونی نظام بانکداری اسلامی در ایران و چالش‌های پیاده سازی آن است.

در ادامه، چندین اصل و مبحث مهم را مطرح می‌نماییم:

- **اصول اسلامی بانکداری:**

در این مرحله، ابتدا اصول اسلامی که باید در سیستم بانکداری بدون ربا مورد توجه قرار گیرند، بررسی و شناسایی می‌شوند.

مفهوم بانکداری اسلامی توسط بسیاری از متخصصان و محققان تعریف شده است و این تعاریف تفاوت چندانی با یکدیگر ندارند. بانکداری اسلامی به عنوان یک مدل تعدیل شده از بانکداری متعارف تلقی می‌شود که در آن تلاش می‌شود تمامی روابط و مناسبات سازگار با شریعت و فقه اسلامی تنظیم گردد. این نوع خاص از بانکداری برای مسلمانانی طراحی شده است که دغدغه رعایت اصول شریعت در فعالیت‌های پولی و مالی خود را دارند (موسویان و دیگران، ۱۳۹۶).

پس از ایجاد صنعت بانکداری در جهان و نفوذ آن به تمامی عرصه‌های اقتصادی، بحثهای فراوانی در خصوص ورود آن صنعت به کشورهای اسلامی در چارچوب نظام اقتصادی اسلام مطرح گردید. اندیشه‌وران و متفکران مسلمان با اشراف به کلیه کارکردهای مثبت بانک در اقتصاد و نقش آن در تجهیز پس‌اندازهای ریز و درشت و تبدیل آنها به سرمایه‌های مولد و زمینه‌سازی رشد و شکوفایی اقتصادی، یک دغدغه اصلی را مورد توجه قرار دادند و آن استوار بودن اغلب معامله‌های بانکها بر قرض با بهره بود که از دیدگاه فقه اسلامی ربا محسوب می‌شود و به این ترتیب، با توجه به حرام بودن قطعی ربا در کتاب و سنت و اتفاق نظر همه مسلمین بر آن، بهره‌گیری از الگوی بانکداری ربوی در کشورهای اسلامی امکانپذیر نبود و لذا میبایست درصدد رفع این مشکل برآمد. انتشار کتاب مشهور «البنک اللاربوی فی الاسلام» اثر متفکر بزرگ شیعی سید محمد باقر صدر در

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

اشاعه این تفکر تاثیر بسزایی داشت و تفکر ایجاد بانکداری اسلامی را نزد بسیاری از متفکران پروراند (موسویان و دیگران،۱۳۹۶، ص۷۲).

نظریات شهید محمدباقر صدر در بانکداری اسلامی به عنوان یکی از اولین تئوری‌های پویا بسیار حایز اهمیت است. آنچه شهید صدر در مورد بانک اسلامی مطرح می‌کند، با توجه به اینکه در آن زمان هیچ یک از کشورها از حکومتی اسلامی برخوردار نبودند، نوعی تئوری بانک اسلامی است که در کنار نظام بانکداری ربوی بتواند به فعالیتهای خود ادامه دهد و در عین حال نیازهای اقتصادی مشتریان را برطرف کند. در این مباحث دو فرض اساسی حذف بهره وام با توجه به حرام بودن ربا در اسلام و واسطه گری بانک بین صاحبان سپرده و متقاضیان اعتبار بانکی که بر اساس ضوابط شرعی باید صورت بگیرد (عباس‌زاده،۱۳۹۱).

بانکها در قانون اساسی ایران، در چهارچوب امور دولتی طبقه بندی شده‌اند. در عین حال، توجه استاد مطهری به چنین امری در سالهای قبل از انقلاب حائز اهمیت است: « اساسا حرمت ربا راجع به سرمایه‌های خصوصی است نه سرمایه‌های عمومی؛ زیرا فلسفه حرمت ربا این است که ربا به دلیل سود قطعی داشتن و مصونیت از هرگونه زیان، غیرطبیعی است. این امر منجر به فاصله طبقاتی بسیار عظیم می‌شود با همه لوازم و عواقب خودش». آیت الله مطهری نیز بر تفاوت بین ربا و رباخواری تاکید میکند « اگر رباگیرنده هم خود مردم باشند، یعنی مجموع مردم باشند و به عبارت دیگر حکومت و مردم باشد، در این صورت پولی که از مردم به عنوان ربا گرفته میشود، در خزانه دولت جمع میشود، جزو بودجه عمومی می‌شود و به شکل دیگری به میان مردم باز میگردد»

از دیدگاه نظری بانک‌ها به عنوان رکن اصلی بازارهای مالی، نقش مهمی در هدایت منابع مالی به سمت فعالیت‌های مولد در اقتصاد دارند. بر این اساس، فعالیت‌های اصلی بانک‌ها در اقتصاد دو دسته می‌شود: جمع‌آوری وجوه مازاد مردم در قالب سپرده و اعطای تسهیلات و اعتبارات به متقاضیان وجوه (السان، مصطفی، ۱۳۸۶).

بانکداری نیز عبارت است از ارائه خدمات و عملیات بانکی مانند: امانتداری، نقل و انتقال پول، سرمایه و اوراق بهادار اشخاص حقیقی و حقوقی و بکارگیری آن، وصول مطالبات اسنادی، صدور بروات و حواله‌های تجاری، اعطا و توزیع اعتبارات و وام به اشخاص حقیقی و حقوقی، تامین اعتبار در جهت توسعه یازرگانی، کشاورزی و صنعت، خرید و فروش فلزات قیمتی و ارز، انتشار اسکناس و اوراق بهادار و تنظیم حجم پول در گردش و اجرای سیاست پولی و کنترل حجم اعتبارات.

بانکداری اسلامی یک ساختار و یا شالوده فعالیت بانکداری است که مطابق قوانین و شریعت اسلامی فعالیت می‌نماید. اهداف بانکداری اسلامی با بانکداری متعارف یکی است با این تفاوت که عملیات بانکداری اسلامی بر اساس فقه اسلامی انجام می‌شود. بانکداری اسلامی به عنوان ارائه‌دهنده

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

خدمات بانکی متناسب با احکام فقهی معاملات، که شاخه‌ای از احکام شریعت اسلامی است، تعریف می‌شود. مهمترین ویژگی بانکداری اسلامی تأکید بر فعالیت بانک‌ها طبق اصول اسلامی و رعایت مضمون آیه شریفه "أحل الله البیع و حرم الربا" است که بنیان فکری جامعه اسلامی را شکل می‌دهد. بانک‌های اسلامی مؤسسات چند منظوره‌ای هستند و نقش‌های بانک‌های تجاری، سرمایه‌گذاری و توسعه‌ای را ایفا می‌نمایند. موسویان (۱۳۸۸) بانکداری اسلامی را دارای پنج ویژگی تلقی می‌کند: حذف ربا از نظام بانکی و انجام قراردادها بر اساس موازین عقود اسلامی، توزیع عادلانه تسهیلات بین بخش‌ها و اقشار مختلف جامعه، تعیین عادلانه نرخ سود، شفافیت معاملات بانکی، و رعایت اخلاق بانکداری.

با توجه به ماده ۲۲ لایحه قانونی اداره امور بانکها و به عنوان و متن قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره) تنها شیوه معمول برای بانکداری در کشورمان، بانکداری اسلامی است. برای تحقق این امر، شورای پول و اعتبار، در اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره) و با لحاظ عقود معین مذکور در قانون مدنی، اقدام به تصویب و ابلاغ دستورالعمل اجرایی عقود مختلف از قبیل مضاربه ،جعاله، مزارعه، مشارکت، مساقات، اجاره به شرط تملیک و موارد مشابه به بانکها کرده است (السان، مصطفی،۱۳۸۶، حقوق بانکی، ص۲۵).

اهداف نظام بانکی بدون ربا عبارتند از (ماده۱ قانون عملیات بانکی بدون ربا، مصوب۱۳۶۲):

استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی)، به منظور تنظیم گردش صحیح پول و اعتبار، در جهت سلامت و رشد اقتصاد کشور.

فعالیت در جهت تحقق اهداف و سیاستها و برنامه‌های دولت جمهوری اسلامی با ابزارهای پولی و اعتباری.

ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش تعاون عمومی و قرض‌الحسنه، از طریق جذب و جلب وجوه آزاد و اندوخته‌ها و پس‌اندازها و سپرده‌ها و تجهیز آنها در جهت تأمین شرایط و امکانات کار و سرمایه‌گذاری به منظور اجرای بند (۲ و ۹) اصل چهل و سوم قانون اساسی.

حفظ ارزش پول و ایجاد تعادل در موازنه‌ی پرداختها و تسهیل مبادلات بازرگانی.

تسهیل در امور پرداختها و دریافتها و مبادلات و معاملات و سایر خدماتی که به موجب قانون برعهده‌ی بانک گذاشته می‌شود.

مطابق مواد ۳ تا ۶ فصل دوم قانون بانکداری بدون ربا و آیین‌نامه‌ها و دستورالعملهای اجرایی، بانکها تحت عناوین ذیل مجازند به سپرده پذیری مبادرت کنند.

سپرده قرض‌الحسنه جاری

سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار

با تغییر قانون بانکداری ایران و حذف ارائه تسهیلات بر اساس قرض همراه با بهره، روشهای دیگری جایگزین شد که شامل موارد زیر است.

تسهیلات قرض‌الحسنه

تسهیلات بر اساس عقود مبادله‌ای

تسهیلات بر اساس عقود مشارکتی

سرمایه‌گذاریهای مستقیم

مفاهیم فوق مبانی نظری و اصول اسلامی بانکداری بدون ربا است که پس از تقریبا چهار دهه اجرایی شدن چالش‌های خود را نشان داده است.

- **تحلیل فرایندهای اجرایی و عملیاتی:**

در گام دوم تحلیل دقیق و علمی اجرای فرایندها و عملیات بانکداری اسلامی ضروری است. باید فرایندهای مختلف نظام بانکداری، از افتتاح حساب‌ها تا انجام معاملات، به دقت بررسی شده و با اصول اخلاقی و اسلامی هماهنگی داشته باشند.

- **شناسایی مشکلات و محدودیت‌ها:**

در این بخش، مشکلات و محدودیت‌های موجود در نظام بانکداری اسلامی شناسایی می‌شوند. این مشکلات ممکن است از جمله نقصان در تبیین اصول اسلامی، مشکلات نظامی، یا نواقص در فناوری مورد استفاده برای اجرای فرایندها باشند.

- **تدابیر و راهکارها:**

پس از شناسایی مشکلات، راهکارها و تدابیر مناسب برای پیشرفت سیستم بانکداری اسلامی ارائه می‌شوند. این تدابیر ممکن است شامل بهبود فرایندها، آموزش کارکنان، استفاده از فناوری مناسب، و ترویج اصول اخلاقی در نظام باشد.

- **مطالعه چالش‌های پیاده‌سازی:**

برای گسترش بانکداری اسلامی، چالش‌هایی نیز وجود دارد که باید به دقت مورد بررسی قرار گیرند. این چالش‌ها ممکن است از جمله نیاز به تغییرات سازمانی، مقاومت در بخش‌های مختلف، و افزایش آگاهی جامعه باشند. هدف اصلی این تحقیق بر این اصل استوار است.

۲,۱. مطالعات داخلی در زمینه چالش‌های بانکداری بدون ربا

اکبریان و رفیعی به چالش‌ها و مشکلات بانکداری بدون ربـا در ایـران پرداخته که عبارت‌اند از: صوری بودن بخشی از عملیات بانکی، تمایل پایین بانکها به مشارکت واقعی در پروژه‌ها و تمایل به

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

فروش اقساطی بجای عقود مشارکتی، فقدان نظام حسابداری کارآمد و استاندارد، عدم پرداخت سود واقعی به مشتریان، عدم تمایل به پذیرش ریسک سرمایه گذاری از طرف بانک، ضعف نظارتی، عدم وجود روش مناسب برای تمدید زمان بازپرداخت تسهیلات بانکی، فقدان اعتقاد جامعه به اسلامی بودن عملیات بانکی، محدودیت‌های عقدها در اعطای تسهیلات، ضعف مربوط به وجود کارشناسان متخصص در بانک‌ها (اکبریان و رفیعی، ۱۳۸۶). میسمی و قلیچ بیان کردند که مهم‌ترین چالش اجرای صحیح بانکداری بدون ربا در کشور، مشکلات نهادی، ساختاری و سازمانی است (میسمی و قلیچ، ۱۳۹۰). طالبی و کیانی به چالش‌های پیاده‌سازی عقود مشارکتی در بانکداری بدون ربا پرداختند. نتایج پژوهش آنها نشان داد که نبود توان و تخصص در بانک برای مشارکت و نبود قصد واقعی برای مشارکت از دلایل اصلی عدم تطابق ماهیت بانک با عقود مشارکتی می‌باشد (طالبی و کیانی، ۱۳۹۱). میسمی و بمان‌پور مشکلات و چالش‌های پیش‌روی بانک‌های اسلامی را فقدان مهندسی مالی، عدم نقدینگی دارایی‌ها (به دلیل فقدان اسناد دارایی قابل معامله)، تبعات جهانی‌سازی، فقدان مشارکت واقعی در سود در بخش دارایی‌ها و فقدان سازوکار مناسب دانستند (میسمی و بمانپور، ۱۳۹۲). تورچی و خاکی در مطالعات خود ایراداتی از قبیل تعدد و تنوع عقود، صوری شدن معاملات، عدم تناسب برخی از عقود با ماهیت بانک‌ها را به‌عنوان مهم‌ترین ایرادات مطرح در الگوی بانکداری بدون ربا عنوان کردند (تورچی و خاکی، ۱۳۹۲). شفیع‌خانی چالش‌های بانکداری اسلامی در ایران را در دودسته چالش‌های بنیادی و چالش‌های عملیاتی تفکیک نمود. چالش‌های بنیادی شامل مواردی مانند ناکارآمدی در چارچوب‌های قانونی، حقوق صاحبان سهام، ضعف نظارتی و چالش‌های عملیاتی شامل مواردی چون تفاوت‌های فرهنگی و مذهبی و فقدان نوآوری در محصولات مالی و بانکی است (شفیع‌خانی، ۱۳۹۳). شرافتی و محمدی به بررسی اهم مشکلات کنونی بانک‌های اسلامی، ازجمله: وجود ملاحظات فقهی و نبود چارچوب‌های قانونی، نظارتی و نهادی مناسب پرداختند (شرافتی و محمدی، ۱۳۹۴). رحیمی کلیشادی بیان می‌کند برخی از موانع و چالش‌های پیش روی بانکداری اسلامی، ناشی از ضعف‌های قانونی و برخی دیگر ناشی از ضعف‌های در حوزه سیاست‌گذاری است (رحیمی کلیشادی، ۱۳۹۶). موسویان و میثمی سیر تکامل نظریه بانکداری اسلامی را در شش حوزه شامل ارائه تفسیرهای جدید از ربا، ارائه تبیین حقوقی جدید از معاملات بانکی، تصحیح برخی معاملات بانکی، بانکداری بدون ربا، بانکداری اسلامی (رعایت کلیه اصول و ضوابط اسلامی) و طراحی بانـک در چارچوب نظام اقتصادی اسلام بررسی کرده‌اند و چالشها و ملزومات هر کدام را بیان کرده‌اند (موسویان و میثمی، ۱۳۹۶). علیرضایی و همکاران مشکل رویکرد سودآوری را در بانکداری بدون ربای ایران در مقایسه با بانکهای متعارف بحرین تحلیل کرده‌اند. آنها همچنین نشان دادند بین نسبت دارایی نقد به کل

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

دارایی‌ها و سودآوری برای بانکهای متعارف بحرین و بدون ربای ایران رابطه منفی و معنی‌دار وجود دارد (علیرضایی و همکاران، ۱۳۹۷).

مصباحی مقدم مهم‌ترین چالش‌های بانکداری بدون ربا را مواردی مانند رقابت در افزایش نرخ سود علی الحساب سپرده‌ها، نرخ بالای مطالبات غیر جاری بانک‌ها و پایین بودن نرخ کفایت سرمایه بانک‌ها می‌داند (مصباحی مقدم، ۱۳۹۷). ملک رئیسی و کیخا مشکل میزان آگاهی کارکنان بانکهای دولتی از احکام و شرایط ربای قرضی را با پرسشنامه بررسی کرده‌اند. نتایج این پژوهش نشان می-دهد که میانگین آگاهی کارکنان بدون توجه به سنوات و تحصیلات از احکام و شرایط ربای قرضی از حد متوسط بالاتر است اما پست سازمانی و دوره‌های آموزشی بانک در آگاهی افراد تأثیر معناداری داشــته و در نتیجه هرچه آگاهی بیشتر بوده، تأثیر مثبتی بر عملکرد کارکنان داشته است (ملک رئیسی و کیخا، ۱۳۹۸). اسماعیلی و پایین محلی مطرح کردند با وجود اینکه نظام بانکی ایران در قالب عقود اسلامی مبادرت به تجهیز و تخصیص منابع نموده اما عملکرد بانک‌ها به گونه‌ای بوده که قسمتی از معاملات شکل صوری داشته و و عملا مشابه بانک‌های ربوی و نظام سرمایه داری رفتار کرده‌اند (اسماعیلی و پایین محلی، ۱۳۹۸). لعل آبادی و امیر احمدی نشان دادند که عوامل متفاوتی از جمله ناآگاهی مردم و سرمایه گذاران از امور بانکی در اسلام و حقوق مالی سبب برداشت اشتباه از بانکداری اسلامی و نحوه دریافت و پرداخت سود می‌شود. (لعل آبادی و امیراحمدی، ۱۴۰۰). دهقان منشادی موانع به کارگیری و اجرای عقود مشارکتی در نظام بانکی بدون ربای ایران را بیان و راهبردهایی مانند مدیریت سلطه مالی، افزایش اقتدار بانک مرکزی در نظارت، ساماندهی نظام اعتبارسنجی مشتریان و رابطه بانک و بنگاه، توسعه بانکداری سرمایه‌گذاری، استفاده از ظرفیت کارشناسان رسمی دادگستری، کاهش ریسک پرداخت تسهیلات، بهروز رسانی قانون عملیات بانکداری بدون ربا، ایجاد وحدت رویه در فرمت تنظیم قراردادها و محاسبات مربوط به تسهیلات، ارتقای نظام آموزش کارکنان و ایجاد تنوع در وثایق بانکی برای اصلاح و رفع آنها پیشنهاد داده است (دهقان منشادی، ۱۴۰۱).

۳،۱. مطالعات خارجی در زمینه بانکداری بدون ربا

سیدعلی در مطالعات خود با عنوان روند توسعه و چالش‌ها در بانکداری اسلامی، عواملی را که باعث رشد بانکداری اسلامی می‌شود بررسی کرده و دریافت این حمایت قوی نظارتی و اراده سیاسی است که حتی بیش از تقاضا برای تامین مالی اسلامی برای رشد بانکداری اسلامی در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا برجسته است (سیدعلی، ۲۰۰۸). محمد طاهر جان[1] اشاره کرد که علیرغم

[1] Muhammad Tahir Jan

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

دستاوردهای چشمگیر بانک‌های اسلامی در دهه‌های گذشته، هنوز مسائل قابل‌توجهی از دیدگاه بازاریابی خدمات مالی وجود دارد که در جهت تقویت موقعیت این بانک‌ها در بازار نسبت به همتایان بانکی متعارف خود نیازمند توجه ویژه است (طاهر جان، ۲۰۱۸).

آسیف خان و همکاران[1] به بررسی چالش‌های معاصر پیش‌روی بانکداری اسلامی پرداختند. از دید آنان، بانکداری اسلامی با چالشهایی نظیر شریعت سختگیرانه، انطباق، چالش‌های نظارتی و احتیاطی مواجه است (آسیف خان و همکاران، ۲۰۱۵). در پژوهشی، چاپرا[2] به بررسی چالشهایی پرداخت که بانک‌های اسلامی با آن مواجه‌اند. از دید این پژوهشگر، صنعت بانکداری اسلامی در سه دهه گذشته پس از تأسیس اولین بانک اسلامی (بانک اسلامی دبی) در سال ۱۹۷۵ پیشرفت قابل توجهی داشته است. اعلامیه ایجاد بانکداری و امور مالی اسلامی در نیجریه توسط بانک مرکزی نیجریه بسیاری از مسائل را در بین شهروندان ایجاد کرد که شامل اقوام، مذاهب و فرهنگ‌های مختلف است (چاپرا، ۲۰۱۴). مقاله اوگونبادو[3] و همکاران قصد دارد برخی از این مسائل را ازنظر چالش‌ها و فرصت‌ها نشان دهد و در پایان راه‌حل احتمالی این معضل را ارائه دهد (اوگونبادو و همکاران، ۲۰۱۷). مقاله نارایان و فان[4] به بررسی ادبیات بانکداری و امور مالی اسلامی می‌پردازد و نشان می‌دهد که موارد تمرکز بر حوزه‌های جدید برای بانکداری اسلامی نیاز است (نارایان و فان، ۲۰۱۹).

هدف مطالعه بوسو[5] و همکاران تعیین میزان اجرای قوانین بانکداری اسلامی در مالزی است. این مطالعه همچنین مروری بر اثربخشی قانون فعلی در حل برخی از مسائل مربوط به سیستم بانکداری اسلامی کنونی دارد (بوسو و همکاران، ۲۰۲۱). توسلی[6] و همکاران نشان داده‌اند هنوز بانکداری واقعی ایران بدون ربا نیست و در تجهیز و تخصیص منابع در اصلاحات بانکی انجام شده، ایجاد پول اعتباری بانک ها مغفول مانده و یا این خلق پول به عنوان حق مسلم آنها فرض شده است که مشکل بزرگی محسوب می‌شود (توسلی و همکاران ۲۰۲۱). هدف پژوهش بوهرب و بنسالم[7] شناسایی و تحلیل نقش ابزارهای مشارکت و مضاربه با استفاده از بانکداری اسلامی در کمینه کردن شکاف تأمین مالی شرکت‌های کوچک و متوسط بوده و مشکلات اصلی استفاده از این ابزارها را تشریح کردند (بوهرب و بنسالم، ۲۰۲۱). هدف از تحقیقات میندرا[8] و همکاران تعیین

1 Muhammad Asif Khan et al
2 Muhammad Umer Chapra
3 Ogunbado
4 Narayan & Phan
5 Busu
6 Tavassoli
7 Bouherb & Bensalem
8 Mindra

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

رابطه بین نگرش و قصد پذیرش بانکداری اسلامی در یک کشور مسیحی است و اینکه آیا چنین رابطه ای با قیمت گذاری محصولات بانکی مرسوم و نفوذ اجتماعی تعدیل و تقویت می‌شود. یافته‌های این پژوهش نشان داد که نگرش به طور معناداری با قصد پذیرش بانکداری اسلامی ارتباط دارد (میندرا و همکاران، ۲۰۲۲). اباسیمل[1] سعی در بیان امتیازات بانکداری و اقتصاد اسلامی از طریق تحلیل مفاهیم، ابزارها، ویژگی‌ها، اهمیت و تاثیر آن در رشد اقتصادی پرداخته است. این تحقیق مدعی شده، بانکداری اسلامی به دلیل کارایی بیشتر در عملیات، ثبات اقتصاد، خطرات اخلاقی کمتر و تسهیلات در فقرزدایی نسبت به بانکداری متعارف مزیت دارد (اباسیمل، ۲۰۲۲). طلعت حسین[2] و علی در مطالعه‌ای توسعه و پیشرفت بانکداری اسلامی در پاکستان را ارزیابی کردند. یافته‌های تحقیق آن‌ها نشان داد که نوآوری‌های بانکداری اسلامی در پاکستان مسیر دشواری را طی کرده و هنوز چالش‌های متعددی وجود دارد که باید به‌درستی مورد توجه قرار گیرد تا آینده بانکداری اسلامی در این کشور تضمین شود (طلعت حسین و علی، ۲۰۲۲). سحرالدین[3] بانکهای اسلامی (به عنوان بانکداری بدون ربا) را در کشورهای مسلمان و به صورت مشخص اندونزی را مورد بررسی قرار داده است. در این تحقیق هزینه های عملیاتی بالا، مشکلات سرمایه گذاری در بخش واقعی و ریسک ضرر از جمله مشکلات بانکداری بدون ربای اسلامی ذکر شده است (سحرالدین، ۲۰۲۳).

با توجه به بررسی جامع مطالعات انجام شده، چالش‌های و موانع بانکداری بدون ربا در ایران و جهان در جدول ۱ خلاصه شده است.

جدول ۱: چالش‌های بانکداری بدون ربا در ایران

شماره	چالش‌ها	مقالات مربوطه
۱	خلق اعتبار و سیاست پولی، عدم ثبات مالی، هزینه بالای اطلاعات، کنترل هزینه وجوه، تامین مالی بر حسب اضافه قیمت، تاکید بیش از حد به روش مرابحه	اکبریان و رفیعی (۱۳۸۶)
۲	نبود توان و تخصص در بانک برای مشارکت، نبود قصد واقعی برای مشارکت، عدم تطابق مشارکت با ریسک قابل پذیرش بانک	طالبی و کیانی (۱۳۹۱)
۳	فقدان مهندسی مالی، عدم نقدینگی دارایی‌ها، ، فقدان بحث مشارکت	میسمی و بمانپور (۱۳۹۲)

1 Abasimel
2 Talat Hussain
3 Saharuddin

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

	در سود در بخش دارایی‌ها	
۴	تعدد و تنوع عقود، صوری شدن معاملات، عدم تناسب برخی از عقود با ماهیت بانک‌ها، هزینه‌های بالای اجرای صحیح برخی از عقود در بانک‌ها، عدم انطباق ماهیت سپرده‌ها با اهداف و سلیقه سپرده گذاران، عدم تناسب برخی از عقود با مقاصد متقاضیان، عدم تعادل نرخ سود سپرده و تسهیلات،	تورچی و خاکی (۱۳۹۲)
۵	چالش‌های بنیادی: ناکارآمدی در چارچوب‌های قانونی، حقوق صاحبان سهام، ضعف نظارتی، استانداردهای حسابداری، بازارهای ثانویه و ابزارهای مالی کوتاه‌مدت چالش‌های عملیاتی: تفاوت‌های فرهنگی و مذهبی، فقدان نوآوری در محصولات مالی و بانکی، ناکارآمدی تسهیم سود مالی، مسائل شریعت، ناکارآمدی نیروی انسانی متخصص، فقدان آگاهی و رقابت	شفیع‌خانی (۱۳۹۳)
۶	حاکمیت نگاه صرفاً فقهی، عدم تعادل نرخ سود سپرده و تسهیلات، مشکلات نقدینگی و سرمایه، عدم وجود نظارت شرعی، عدم به‌کارگیری ابزارهای مالی اسلامی و ریسک بالای فضای کسب‌وکار در کشور	رحیمی کلیشادی (۱۳۹۶)
۷	رقابت در افزایش نرخ سود علی الحساب سپرده‌ها، نرخ بالای مطالبات غیر جاری بانک‌ها، پایین بودن نرخ کفایت سرمایه بانک ها، تعداد زیاد شعب بانک‌ها و موسسات مالی – اعتباری، صوری عمل کردن بانک‌ها و موسسات مالی-اعتباری در عقود مبادله ای و مشارکتی، جرایم انباشته شده دیرکرد و کارکرد ربوی آن، افزایش شدید گرایش بخش غیر دولتی به ایجاد بانک و موسسات مالی – اعتباری، بنگاهداری بانک‌ها، خلق پول توسط بانک‌های عامل و بروز فساد در نظام بانکی و اداری.	مصباحی مقدم (۱۳۹۷)
۸	عدم توجه به ریسک شریعت	علم الهدی (۱۳۹۷)
۹	ناآگاهی مردم و سرمایه گذاران از امور بانکی در اسلام و حقوق مالی	لعل آبادی و امیر احمدی (۱۴۰۰)
۱۰	عدم اثر بخشی قانون در بانکداری بدون ربا	مقاله نارایان و فان (۲۰۱۹)
۱۱	اطلاعات نامتقارن	بوهرب و بنسالم (۲۰۲۱)
۱۲	قیمت گذاری محصولات بانکی مرسوم و نفوذ اجتماعی	میندرا و همکاران (۲۰۲۲)
۱۳	عدم در نظر گرفتن هیئت‌های نظارت شریعت	طلعت حسین و علی (۲۰۲۲)
۱۴	تعدد قوانین و مقررات ناظر بر فعالیت بانکها	اسماعیلی و پایین محلی (۱۳۹۸)، سلطان (۲۰۰۶)

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

۱۵	دولتی شدن بانکها، بدهی دولت به سیستم بانکی، تسهیلات تبصره ای، توزیع بخشی اعتبارات، سیاست‌های تکلیفی نرخ سود، مطالبات معوق	اسماعیلی و پایین محلی (۱۳۹۸)
۱۶	حاکمیت نگاه صرفا فقهی به بانکداری اسلامی	عیوضلو (۱۳۸۷)
۱۷	نقض در تامین عدالت توزیعی	چپرا و احمد (۲۰۰۲)
۱۸	صوری بودن اجرای بانکداری بدون ربا، چالش‌های نهادی، ساختاری و سازمانی، بی توجهی به نظارت شرعی	میسمی و قلیچ (۱۳۹۰).
۱۹	تعدد بیش از حد عقدهای بانکی، آموزش ناکافی کارکنان بانک برخی از عقدها با فعالیت بانکی تناسب ندارند و اجرای صحیح آن ها در بانک ممکن نیست، اجرای صحیح برخی از قراردادها همراه با هزینه سنگین عملیاتی است و برای همه بانک ها مقرون به صرفه نیست، برخی از قراردادها با اهداف و سلیقه های مشتریان بانک (سپرده گذاران و متقاضیان تسهیلات) سازگار نیستند، در نتیجه مشتری به اجرای صحیح قرارداد تمایلی ندارد.	موسویان (۱۳۸۵).
۲۰	نقص در درک و تفهیم کلیات بانکداری اسلامی و عقود بانکی	عیوضلو (۱۳۸۷)
۲۱	آموزش، تحقیق و توسعه	اکبال (۱۹۹۷).
۲۲	مسدود شدن نقدینگی	سارکر (۱۹۹۹).
۲۳	نقدینگی مازاد	حکیم (۲۰۰۲)، خان و بهاتی (۲۰۰۸)
۲۴	ناهمگونی عملیات حسابداری و افشای اطلاعات	سلطان (۲۰۰۶)
۲۵	خطرات مربوط به نرخ بهره	هابسون (۲۰۰۶)، خان و بهاتی (۲۰۰۸)، رضایی (۱۳۸۴)
۲۶	ایجاد تنوع محصول	الدیوانی (۲۰۰۶).
۲۷	تامین منابع انسانی متخصص	خان و بهاتی (۲۰۰۸)
۲۸	چالش‌های مدیریت ریسک، مهندسی مالی	مالیم (۲۰۱۵)
۲۹	ریسک عملیاتی، شکست کنترل‌ها، رویه‌ها، سیستم‌های فناوری اطلاعات و مدل‌های تحلیلی	آکیزیدیس و خندلوال (۲۰۰۸)
۳۰	توسعه محصولات مالی در کل انشعابات بانکداری بدون ربا	طاهر جان (۲۰۱۸)
۳۱	شریعت سختگیرانه، انطباق، چالش‌های نظارتی و احتیاطی، تصور غلط جامعه غربی در مورد فلسفه بانکداری بدون ربا، در دسترس نبودن بازار پول و سرمایه قوی	آسیف خان و همکاران (۲۰۱۵)
۳۲	چالش‌ها اساساً از نابرابری بین دیدگاه یک سیستم (جایی که	چاپرا (۲۰۱۴)

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

	می‌خواهد برود) و موقعیت کنونی آن (پیشرفتی که تاکنون داشته است) ناشی می‌شوند.	

منبع: نتایج محقق

پس از جمع‌بندی چالش‌های پیاده‌سازی بانکداری بدون ربا در ادبیات پژوهش، در ادامه سعی بر این است چالش‌های تحقق بانکداری بدون ربا از منظر خبرگان نیز استخراج شده و در نهایت این چالش‌ها به صورت جامع مورد مقایسه و تحلیل قرار گیرند. خاطر نشان میگردد برخی از چالش‌ها و موانع منحصر به پیاده سازی بانکداری بدون ربا نبوده (مانند مسدود شدن نقدینگی و نقدینگی مازاد) و عوامل اقتصادی نیز در انها دخیل است، اما با توجه به بحث بانکداری در ایران و طبق نظر خبرگان و پیشینه تحقیق اشاره شده است. از جمله ویژگی‌های متمایز این پژوهش بهره‌گیری همزمان از مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه با فعالان و خبرگان صنعت بانکداری بدون ربا کشور جهت استخراج چالش‌ها و مقایسه زوجی و نظیر به نظیر آن چالش‌ها و تحلیل آن‌ها از نظر میزان تکرار و شباهت است.

۲. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از منظر هدف کاربردی و توسعه‌ای و از نظر نحوه گردآوری داده‌ها آمیخته (روش اسنادی (کتابخانه‌ای)_پیمایشی) همگرا محسوب می‌شود. روش گردآوری اطلاعات را به‌طورکلی به دوطبقه روش‌های کتابخانه‌ای و روش‌های میدانی می‌توان تقسیم کرد (حافظ نیا، ۱۳۹۵: ۱۶۵). در این پژوهش ابتدا به روش اسنادی و با مطالعه کتب، مقالات، یادداشت‌ها و ... چالش‌ها و موانع پیاده‌سازی بانکداری بدون ربا مورد بررسی قرار گرفت. در مرحله بعد به روش توصیفی پیمایشی با مراجعه به خبرگان و صاحب‌نظران حوزه بانکداری و بانکداری بدون ربا چالش‌ها و موانع پیاده‌سازی بانکداری بدون ربا استخراج گردید و سپس چالش‌های استخراج شده از هر دو روش با هم ادغام و مقایسه گردید. جامعه آماری پژوهش حاضر کلیه مدیران و مسئولان ارشد بانکی و صاحب‌نظران حوزه بانکداری و بانکداری بدون ربا است. در تحقیق حاضر نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند (۱۰ نفر از مدیران و مسئولان ارشد بانکی و ۱۲ نفر از صاحب‌نظران حوزه بانکداری و بانکداری بدون ربا) صورت گرفت و تا زمانی که نتایج به اشباع نظری برسد نمونه‌گیری و مصاحبه ادامه داشت. مقصود از اشباع نظری یعنی زمانی که هیچ داده جدید یا مرتبط به یک مقوله به دست نیاید و مقوله ازلحاظ ویژگی و ابعاد به‌خوبی پرورش‌یافته باشد و گوناگونی‌های آن را به نمایش بگذارد و مناسبات میان مقوله‌ها به‌خوبی مشخص و اعتبارشان ثابت‌شده باشد. برای تجزیه و تحلیل مصاحبه‌ها از روش تحلیل مضمون استفاده گردید. کدگذاری داده‌ها طی سه مرحله کدگذاری باز، محوری، و انتخابی با

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

استفاده از نرم افزار مکسکیودا[1] صورت گرفت. پس از پیاده کردن اولین مصاحبه، کدگذاری باز آن آغاز شد (ویلیامز[2] و موسر[3] ۲۰۱۹). در این مرحله، به هر جزء مصاحبه کدی که حاوی نکته‌های مرتبط با سؤال پژوهش تلقی می‌شد نسبت داده شد (کدگذاری باز). کدهای به‌دست‌آمده از هر سؤال، با برچسب شماره مصاحبه، زیر همان سؤال، قرار گرفت و سپس این کدها با کدهای دیگر و با متن مصاحبه‌ها مقایسه شد و کدهای مشابه در کنار هم قرار داده شد و طبقات را تشکیل داد (کدگذاری محوری). سپس کدهای مشابه در کنار هم و زیر یک مفهوم انتزاعی‌تر قرار گرفتند و طی آن طبقات اصلی و زیر طبقه‌ها مشخص شدند (کدگذاری گزینشی). درمجموع ۲۶ کدباز، ۴ مقوله محوری شامل نگرش فقهی و نگرش بانکداری در دو بخش نظری و عملی به دست آمد.

۳. یافته‌های پژوهش

پس از انجام مصاحبه باز با ۲۲ خبره و رسیدن به اشباع نظری، مصاحبه‌ها به صورت تک‌تک و به روش کدگذاری وارد نرم افزار شدند و بر اساس کلیدهای تخصیص داده شده به مفاهیم اصلی، نظرات افراد خبره در ۲۶ مبحث کلی (چهار زیرگروه نگرش فقهی و نگرش بانکداری در دو بخش نظری و عملی) دسته‌بندی شد. جدول ۲ چالش‌های مطرح شده توسط افراد خبره و تعداد نفرات پرداخته به هر مبحث را نشان می‌دهد. تعداد نفرات پرداخته به یک مبحث بیانگر مشابه بودن نظرات آنها راجع به ان چالش نیست و صرفاً بیانگر این است که از نظر فرد خبره در این زمینه در حوزه بانکداری بدون ربا چالش وجود دارد. برای آنکه در ادامه بتوان به صورت نمودار ارتباط درونی چالش‌ها با یکدیگر را نشان داد به هر یک از گزینه‌ها یک کد اختصاص داده شد و هنگام رسم نمودار در محور افقی در صورت لزوم از حرف اختصاری تخصیص داده شده به آن چالش استفاده خواهد شد. کمترین تعداد تکرار به تعداد ۲ نفر مربوط به افزایش شدید گرایش بخش عمومی غیر دولتی به ایجاد بانک و موسسات مالی و اعتباری و بیشترین تعداد مربوط به ساختار نظام بانکی و لزوم اصلاح آن با ۲۱ مورد اشاره بوده است که بیانگر مشکل نسبتاً زیاد بانکداری بدون ربا از نظر ساختاری است. در ادامه نتایج جزئی برداشت شده از نظرات را به اختصار بیان می‌کنیم.

1 MAXQDA
2 Williams
3 Moser

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

جدول ۲: چالش‌های اشاره شده در مصاحبه‌ها و تعداد افراد پرداخته به هر یک

کد	کد واژه	فراوانی
A	افزایش شدید گرایش بخش عمومی غیر دولتی به ایجاد بانک و موسسات مالی و اعتباری	۲
B	بی توجهی به تخصیص عادلانه منابع بانکی	۴
C	عدم پایبندی به اعتقادات دینی در استفاده کنندگان	۴
D	تعداد زیاد شعبات بانک‌ها و موسسات مالی و اعتباری	۴
E	نپرداختن به برنامه‌های فرهنگی توسط بانک‌ها	۴
F	باز بودن راه‌های فرار از قانون	۵
G	خلق پول توسط بانک‌های عامل در بانکداری بدون ربا	۵
H	نگرش منفی به اسلام و تضعیف برند اسلامی	۵
I	عدم فرهنگ سازی و ترویج بانکداری بدون ربا در جامعه	۶
J	عدم توجه به ماهیت بانکداری بدون ربا	۷
K	عدم تبیین دقیق مفهوم تسهیلات و وام در بانکداری بدون ربا	۸
L	فساد مالی	۹
M	ضعف تدوین و ناهماهنگی در تهیه مواد طرح اولیه بانکداری بدون ربا	۱۰
N	تغییر ماهیت بانکداری بدون ربا	۱۲
O	عدم درک جامع و تسلط لازم عوامل قانون گذار بر فرآیندهای اجرایی بانک‌ها	۱۴
P	پایین بودن نرخ کفایت سرمایه	۱۵
Q	بنگاه داری بانک‌ها	۱۶
R	دریافت جرائم دیر کرد و ماهیت ربوی در بانکداری بدون ربا	۱۷
S	عدم دانش بانکداری بدون ربا کافی مشتریان	۱۹
T	عدم دانش بانکداری بدون ربا کافی پرسنل بانک	۱۹
U	عدم تسلط عوامل اجرائی به قوانین بانکداری بدون ربا	۱۹
V	عدم تطابق محصولات و خدمات ارائه شده با نیاز مشتریان	۱۹
X	عدم تبیین دقیق مفهوم بهره و سود در بانکداری بدون ربا	۲۰
Y	صوری بودن عقود	۲۰
Z	عدم اصلاح ساختار نظام بانکی مبتنی بر مفاهیم اقتصاد اسلامی	۲۱

منبع: نتایج محقق

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

بیست و پنج چالش مشخص شده در جدول همانطور که در قسمت روش نیز توضیح داده شد در چهار مقوله محوری می‌تواند دسته‌بندی شود که شامل نگرش فقهی و نگرش بانکداری در دو بخش نظری و عملی است. چالش‌های فقهی نظری صرفاً از دیدگاه احکام دین به مسایل می‌پردازند، اما نگرش فقهی عملی علاوه بر نگریستن از دیدگاه دین، رویکرد کاربردی سازی را نیز مد نظر دارد. در زمینه علوم بانکداری نیز دیدگاههای عملی و نظری بسیار متنوع هستند و لازم است ابتدا یک فرضیه و رویکرد نظری تعریف و تبیین شود و سپس بر اساس خواسته جامعه و بازار سرمایه عملی گردد. جدول سه یک دسته‌بندی اولیه از چالش‌ها را نشان می‌دهد که البته در برخی موارد بین مباحث بانکداری و مباحث فقهی مشترک محسوب می‌شوند و بسته به سلایق ممکن است این مرزبندی تغییر کند.

جدول ۳: دسته‌بندی چالش‌ها

	عدم تفکیک بین بهره و سود در بانکداری بدون ربا	**نظری**
نگرش اسلامی	عدم تفکیک بین تسهیلات و وام در بانکداری بدون ربا	نظری
	ضعف تدوین و ناهماهنگی در تهیه مواد طرح بانکداری بدون ربا	نظری
	عدم توجه به ماهیت بانکداری بدون ربا	نظری
	عدم فرهنگ سازی و ترویج بانکداری بدون ربا در جامعه	نظری
	تغییر ماهیت بانکداری بدون ربا	عملی
	دریافت جرائم دیر کرد و ماهیت ربوی در بانکداری بدون ربا	عملی
	صوری بودن عقود	عملی
	عدم اصلاح ساختار نظام بانکی مبتنی بر مفاهیم اقتصاد اسلامی	عملی
	عدم پایبندی به اعتقادات دینی	عملی
	نپرداختن به برنامه‌های فرهنگ سازی توسط بانک‌ها	عملی
	نگرش منفی به اسلام و تضعیف برند اسلامی	عملی
نگرش بانکداری	عدم درک جامع و تسلط لازم عوامل قانون گذار بر فرآیندهای اجرایی بانک‌ها	نظری
	عدم دانش بانکداری بدون ربا کافی مشتریان	نظری
	عدم دانش بانکداری بدون ربا کافی پرسنل بانک	نظری
	بی توجهی به تخصیص عادلانه منابع بانکی	نظری
	عدم تطابق محصولات و خدمات ارائه شده با نیاز مشتریان	عملی و نظری
	فساد مالی	عملی
	عدم تسلط عوامل اجرائی به قوانین بانکداری بدون ربا	عملی

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

	عدم اصلاح ساختار نظام بانکی مبتنی بر مفاهیم اقتصاد اسلامی	عملی
	خلق پول توسط بانک‌های عامل در بانکداری بدون ربا	عملی
	تعداد زیاد شعبات بانک‌ها و موسسات مالی و اعتباری	عملی
	پایین بودن نرخ کفایت سرمایه	عملی
	بنگاه داری بانک‌ها	عملی
	باز بودن راه‌های فرار از قانون	عملی
	افزایش شدید گرایش بخش عمومی غیر دولتی به ایجاد بانک و موسسات مالی و اعتباری	عملی

منبع: نتایج محقق

جدول ۴ بین چالش‌های استخراج شده از منابع اسنادی و نظرات خبرگان یک تناظر ایجاد کرده است. با توجه به آنکه برخی نظرات مهمتر و عمومی تر هستند و در حوزه‌های مختلفی قرار می‌گیرد، ممکن است برخی کد واژه‌ها در چند مرجع ذکر شده باشد برای ایجاد ارتباط بین دو جدول از نام منابع اسنادی در جدول ۱ و کد تخصیصی در جدول ۲ کمک گرفته شده است.

جدول ۴: ارتباط بین نظر خبرگان (ستون کد) و موارد ذکر شده در مراجع مختلف

کد	مراجع
A	رحیمی کلیشادی (۱۳۹۶)، لعل آبادی و امیر احمدی (۱۴۰۰)، طلعت حسین و علی (۲۰۲۲)، سارکر (۱۹۹۹)
B	عیوضلو (۱۳۸۷)، چپرا و احمد (۲۰۰۲)، موسویان (۱۳۸۵)، حکیم (۲۰۰۲)، خان و بهاتی (۲۰۰۸)، آکیزیدیس و خندلوال (۲۰۰۸)
C	طالبی و کیانی (۱۳۹۱)، تورچی و خاکی (۱۳۹۲)، مصباحی مقدم (۱۳۹۷)، میندرا و همکاران (۲۰۲۲)
D	اکبریان و رفیعی (۱۳۸۶) ، رحیمی کلیشادی (۱۳۹۶)، طلعت حسین و علی (۲۰۲۲)، عیوضلو (۱۳۸۷)، سارکر (۱۹۹۹)، آکیزیدیس و خندلوال (۲۰۰۸)
E	طالبی و کیانی (۱۳۹۱)، تورچی و خاکی (۱۳۹۲)، شفیع‌خانی (۱۳۹۳)، مصباحی مقدم (۱۳۹۷)، علم الهدی (۱۳۹۷)، میندرا و همکاران (۲۰۲۲)، چپرا و احمد (۲۰۰۲)، موسویان (۱۳۸۵)، عیوضلو (۱۳۸۷)
F	تورچی و خاکی (۱۳۹۲)، ، علم الهدی (۱۳۹۷)، لعل آبادی و امیر احمدی (۱۴۰۰)، نارایان و فان (۲۰۱۹)، میندرا و همکاران (۲۰۲۲)، طلعت حسین و علی (۲۰۲۲)، چپرا و احمد (۲۰۰۲)، میسمی و قلیچ (۱۳۹۰)، موسویان (۱۳۸۵)
G	اکبریان و رفیعی (۱۳۸۶) ، اسماعیلی و پایین محلی (۱۳۹۸)، سلطان (۲۰۰۶)، عیوضلو (۱۳۸۷)،

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

	حکیم (۲۰۰۲)، خان و بهاتی (۲۰۰۸)
H	طالبی و کیانی (۱۳۹۱)، ، مصباحی مقدم (۱۳۹۷)، علم الهدی (۱۳۹۷)، میندرا و همکاران (۲۰۲۲)، اسماعیلی و پایین محلی (۱۳۹۸)، موسویان (۱۳۸۵)
I	طالبی و کیانی (۱۳۹۱)، عیوضلو (۱۳۸۷)، علم الهدی (۱۳۹۷)، میندرا و همکاران (۲۰۲۲)، چپرا و احمد (۲۰۰۲)، الدیوانی (۲۰۰۶)، کریمیان و حیدرزادی (۱۳۹۶)
J	طالبی و کیانی (۱۳۹۱)، عیوضلو (۱۳۸۷)، علم الهدی (۱۳۹۷)، میندرا و همکاران (۲۰۲۲)، چپرا و احمد (۲۰۰۲)، الدیوانی (۲۰۰۶)
K	طالبی و کیانی (۱۳۹۱)، مسیمی و بمانپور (۱۳۹۲)، تورچی و خاکی (۱۳۹۲)، شفیع‌خانی (۱۳۹۳)
L	تورچی و خاکی (۱۳۹۲)، رحیمی کلیشادی (۱۳۹۶)، مصباحی مقدم (۱۳۹۷)، علم الهدی (۱۳۹۷)، لعل آبادی و امیر احمدی (۱۴۰۰)، نارایان و فان (۲۰۱۹)، بوهرب و بنسالم (۲۰۲۱)، میندرا و همکاران (۲۰۲۲)، عیوضلو (۱۳۸۷)، چپرا و احمد (۲۰۰۲)، موسویان (۱۳۸۵)، سارکر (۱۹۹۹)، حکیم (۲۰۰۲)، خان و بهاتی (۲۰۰۸)
M	طالبی و کیانی (۱۳۹۱)، تورچی و خاکی (۱۳۹۲)، ، مصباحی مقدم (۱۳۹۷)، لعل آبادی و امیر احمدی (۱۴۰۰)، نارایان و فان (۲۰۱۹)، بوهرب و بنسالم (۲۰۲۱)، میندرا و همکاران (۲۰۲۲)، عیوضلو (۱۳۸۷)، چپرا و احمد (۲۰۰۲)، موسویان (۱۳۸۸)
N	طالبی و کیانی (۱۳۹۱)، تورچی و خاکی (۱۳۹۲)، بوهرب و بنسالم (۲۰۲۱)، اسماعیلی و پایین محلی (۱۳۹۸)، چپرا و احمد (۲۰۰۲)، میسلمی و قلیچ (۱۳۹۰)
O	اکبریان و رفیعی (۱۳۸۶) ، تورچی و خاکی (۱۳۹۲)، شفیع‌خانی (۱۳۹۳)، لعل آبادی و امیر احمدی (۱۴۰۰)، میندرا و همکاران (۲۰۲۲)، طلعت حسین و علی (۲۰۲۲)، اسماعیلی و پایین محلی (۱۳۹۸)، چپرا و احمد (۲۰۰۲)، میسلمی و قلیچ (۱۳۹۰)، موسویان (۱۳۸۵)
P	رحیمی کلیشادی (۱۳۹۶)
Q	اسماعیلی و پایین محلی (۱۳۹۸)، سلطان (۲۰۰۶)، چپرا و احمد (۲۰۰۲)، عیوضلو (۱۳۸۷)، اکبال (۱۹۹۷)، سارکر (۱۹۹۹)، سلطان (۲۰۰۶)،هابسون (۲۰۰۶)، خان و بهاتی (۲۰۰۸)، مالیم (۲۰۱۵)، آکیزیدیس و کومار (۲۰۰۸)
R	رحیمی کلیشادی (۱۳۹۶)
S	علم الهدی (۱۳۹۷)، موسویان (۱۳۸۵)، عیوضلو (۱۳۸۷)، حکیم (۲۰۰۲)، خان و بهاتی (۲۰۰۸)
T	طالبی و کیانی (۱۳۹۱)، طلعت حسین و علی (۲۰۲۲)، موسویان (۱۳۸۵)، عیوضلو (۱۳۸۷)، الدیوانی (۲۰۰۶)
U	طالبی و کیانی (۱۳۹۱)، مسیمی و بمانپور (۱۳۹۲)، تورچی و خاکی (۱۳۹۲)، طلعت حسین و علی (۲۰۲۲)، اسماعیلی و پایین محلی (۱۳۹۸)، چپرا و احمد (۲۰۰۲)، عیوضلو (۱۳۸۷)، الدیوانی (۲۰۰۶)
V	تورچی و خاکی (۱۳۹۲)، ، علم الهدی (۱۳۹۷)
W	بوهرب و بنسالم (۲۰۲۱)، میندرا و همکاران (۲۰۲۲)، چپرا و احمد (۲۰۰۲)

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

X	رحیمی کلیشادی (۱۳۹۶)، موسویان (۱۳۸۸)، کریمیان و حیدرزادی (۱۳۹۶)، مهدوی نجم آبادی (۱۳۸۲)، سلطان (۲۰۰۶)
Y	طالبی و کیانی (۱۳۹۱)، تورچی و خاکی (۱۳۹۲)، میندرا و همکاران (۲۰۲۲)، رحیمی کلیشادی (۱۳۹۶)، چپرا و احمد (۲۰۰۲)، دهقان زاده و همکاران (۱۳۹۹)
Z	اکبریان و رفیعی (۱۳۸۶) ، مسیمی و بمانپور (۱۳۹۲)، رحیمی کلیشادی (۱۳۹۶)

منبع: نتایج محقق

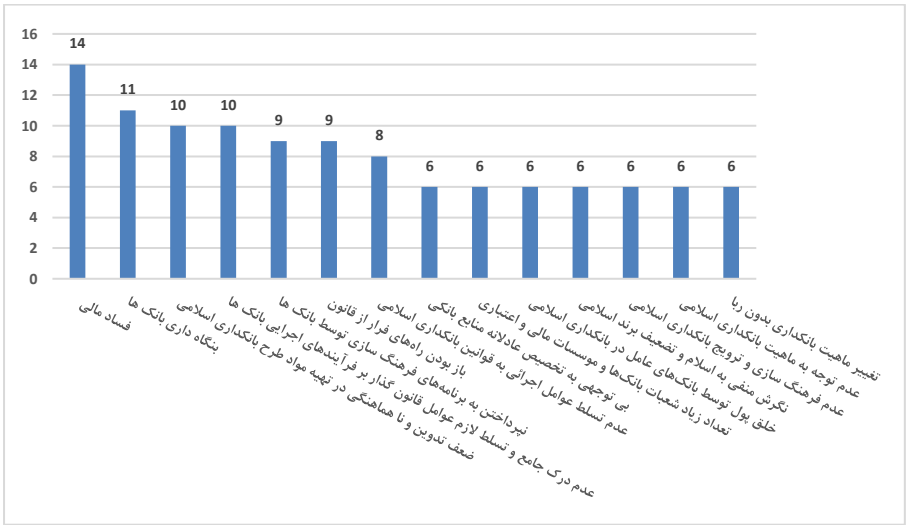

شکل ۱: نظرات خبرگان و تعداد مراجعی که آن کد واژه را به عنوان چالش ذکر کرده‌اند.

منبع: نتایج محقق

در شکل ۱ نظرات خبرگان و تعداد منابعی که آن کد واژه را در مفاهیم خود به عنوان چالش بانکداری ذکر کرده‌اند برای عناوینی که تکرار بالاتر از شش بار در مراجع داشته‌اند آورده شده است. بر اساس نتیجه می‌توان دید در گزینه‌های انتخابی هر چهار مقوله محوری وجود دارد. برای آنکه مشخص شود کدام مقوله محوری مهمتر است در جدول ۵ برای عناوین شکل یک، مقوله محوری هر یک آورده شده است. همانطور که می‌توان دید بانکداری عملی نسبت به سایر حوزه‌ها بسیار پررنگ تر است و گزینه‌های اسلام نظری و عملی از نظر تعداد تکرار و اهمیت یکسان محسوب می‌شوند. کمترین چالش در حوزه بانکداری نظری بوده است.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

جدول ۵: عناوین شکل یک و مقوله محوری هر کدام

کد واژه	مقوله محوری
نپرداختن به برنامه‌های فرهنگ سازی توسط بانک‌ها	اسلامی عملی
نگرش منفی به اسلام و تضعیف برند اسلامی	اسلامی عملی
تغییر ماهیت بانکداری بدون ربا	اسلامی عملی
ضعف تدوین و ناهماهنگی در تهیه مواد طرح بانکداری بدون ربا	اسلامی نظری
عدم فرهنگ سازی و ترویج بانکداری بدون ربا در جامعه	اسلامی نظری
عدم توجه به ماهیت بانکداری بدون ربا	اسلامی نظری
فساد مالی	بانکداری عملی
بنگاه داری بانک‌ها	بانکداری عملی
باز بودن راه‌های فرار از قانون	بانکداری عملی
عدم تسلط عوامل اجرائی به قوانین بانکداری بدون ربا	بانکداری عملی
تعداد زیاد شعبات بانک‌ها و موسسات مالی و اعتباری	بانکداری عملی
خلق پول توسط بانک‌های عامل در نظام بانکی	بانکداری عملی
عدم درک جامع و تسلط لازم عوامل قانون گذار بانکداری بدون ربا بر فرآیندهای اجرایی بانک‌ها	بانکداری نظری
بی توجهی به تخصیص عادلانه منابع بانکی	بانکداری نظری

منبع: نتایج محقق

بر اساس نتایج جدول ۵ می‌توان دید که طبق نظر خبرگان و تطبیق آنها با منابع اسنادی، حوزه بانکداری عملی پر مشکل ترین حوزه بانکداری بدون ربا محسوب می‌گردد. باز بودن راههای فرار از قانون، بنگاه داری بانک‌ها و فساد مالی از جمله عواملی است که هم در مراجع و هم توسط خبرگان به کرات به آنها اشاره شده است. در حوزه فقه اسلامی در دو حوزه نظری و عملی تقریباً یکسان هستیم و باید هر دو حوزه بصورت موازی مورد بررسی قرار گیرد، اگرچه مشکلات بانکداری عملی پرتعدادتر است. کمترین اشکالات در حوزه بانکداری نظری بوده و به نظر می‌رسد در قسمت مفاهیم بانکی پایه در بانکداری بدون ربا چالش کمتری وجود دارد.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

جدول ۶: کد واژه‌ها بر اساس فراوانی نظرات خبرگان و منابع اسنادی

	فراوانی	
کد واژه	مراجع	خبرگان
فساد مالی	۱۴	۹
بنگاه داری بانک‌ها	۱۱	۱۶
ضعف تدوین و ناهماهنگی در تهیه مواد طرح بانکداری بدون ربا	۱۰	۱۰
عدم درک جامع و تسلط لازم عوامل قانون گذار بر فرآیندهای اجرایی بانک‌ها	۱۰	۱۴
نپرداختن به برنامه‌های فرهنگ سازی توسط بانک‌ها	۹	۴
باز بودن راه‌های فرار از قانون	۹	۵
عدم تسلط عوامل اجرائی به قوانین بانکداری بدون ربا	۸	۱۹
بی توجهی به تخصیص عادلانه منابع بانکی	۶	۴
تعداد زیاد شعبات بانک‌ها و موسسات مالی و اعتباری	۶	۴
خلق پول توسط بانک‌های عامل در نظام بانکی	۶	۵
نگرش منفی به اسلام و تضعیف برند اسلامی	۶	۵
عدم فرهنگ سازی و ترویج بانکداری بدون ربا در جامعه	۶	۶
عدم توجه به ماهیت بانکداری بدون ربا	۶	۷
تغییر ماهیت بانکداری بدون ربا	۶	۱۲
عدم دانش بانکداری بدون ربا کافی مشتریان	۵	۱۹
عدم دانش بانکداری بدون ربا کافی پرسنل بانک	۵	۱۹
صوری بودن عقود	۵	۲۰
افزایش شدید گرایش بخش عمومی غیر دولتی به ایجاد بانک و موسسات مالی و اعتباری	۴	۲
عدم پایبندی به اعتقادات دینی	۴	۴
عدم تفکیک بین تسهیلات و وام در بانکداری بدون ربا	۴	۸
عدم تفکیک بین بهره و سود در بانکداری بدون ربا	۳	۲۰
عدم اصلاح ساختار نظام بانکی مبتنی بر مفاهیم اقتصاد اسلامی	۳	۲۱
عدم تطابق محصولات و خدمات ارائه شده با نیاز مشتریان	۲	۱۹
پایین بودن نرخ کفایت سرمایه	۱	۱۵
دریافت جرایم دیر کرد و ماهیت ربوی	۱	۱۷

منبع: نتایج محقق

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

جدول ۶ از آن نظر حائز اهمیت است که می‌توان شباهت و اختلاف بین نظر خبرگان و تحقیقات انجام شده در این کد واژه‌ها را دید. در حقیقت اختلاف بین تحقیقات و واقعیت را نشان می‌دهد. می‌توان سه دسته کد واژه در این جدول مشخص کرد. کدواژه‌هایی که هم در مقالات و هم توسط خبرگان با تعداد بالا انتخاب شده‌اند که نشان می‌دهد چالش‌ها بسیار واضح و مشخص بوده است. چهارگزینه فساد مالی، بنگاه داری بانک‌ها، ضعف تدوین و ناهماهنگی در تهیه مواد طرح بانکداری بدون ربا و عدم درک جامع و تسلط لازم عوامل قانون گذار بر فرآیندهای اجرایی بانک‌ها متعلق به این دسته‌اند.

در میانه جدول کد واژه‌هایی وجود دارد که اختلاف بین تعداد اشاره شده توسط منابع اسنادی و خبرگان وجود دارد اما خیلی زیاد نیست. در قسمت انتهایی جدول گزینه‌هایی را داریم که در تحقیقات موجود بسیار کم مد نظر قرار گرفته، اما از نظر خبرگان چالش بسیار مهم بوده است و در حقیقت حلقه مفقوده بین تحقیقات و عمل است. تعریف بهره و سود، عدم اصلاح ساختار نظام بانکی، عدم تطابق محصولات و خدمات ارائه شده با نیاز مشتریان، پایین بودن نرخ کفایت سرمایه و دریافت جرائم دیر کرد و ماهیت ربوی گزینه‌هایی هستند که از نظر خبرگان چالش محسوب می‌شدند اما محققان نسبت به آنها کم توجه بوده‌اند و تحقیقات کمی به آنها اشاره داشته است. به نظر می‌رسد این دسته نیازمند بررسی بسیار دقیق‌تر است چرا که تاکنون کار تحقیقی مشخصی نسبت به آنها صورت نگرفته و یا اگر انجام شده چندان پررنگ نبوده است.

در یک جمع بندی به نظر می‌رسد در ابتدا بهتر است مباحث نظری مانند بهره، سود، ربا و جرایم مختلف در حوزه بانکداری بدون ربا در انطباق با مفاهیم مالی مدرن بدرستی مشخص و تبیین شود و سپس با استفاده از مشکلات عملی موجود در حوزه بانکداری نسبت به اسلامی کردن جرائم و مفاهیم به قسمی که هم انتظارات بانکی در عمل پوشش داده شود و هم نظرات اسلام اعمال شود، تمهیداتی توسط تیمی از متخصصان مالی و فقهی اندیشیده شود. برای نمونه به نظر می‌رسد تعیین نرخ سود سرمایه در فعالیت‌های بخش واقعی اقتصادی (تولید کالا و خدمات) از طریق نرخ نسیه (فروش اقساطی) یک روش جایگزین بهره مناسب باشد. طبق احکام موجود "با توجه به لازم بودن معاملات نسیه و معلوم بودن قیمت نسیه کالا یا درآمد حاصل از مبادله آن در زمان انجام معامله، به نظر می‌رسد که این نرخ مطمئن‌ترین نرخ بازدهی می‌باشد که هر بنگاهی برای سرمایه خود می‌تواند پیش‌بینی کند، در مقایسه با وقتی که سرمایه خود را به صورت مضاربه، مزارعه یا عقود دیگر به مشارکت می‌گذارد زیرا در عقود اخیر، فقط نسبت تقسیم درآمد و زمان انعقاد عقد قابل تعیین می‌باشد ولی درآمد قابل وصول در همین زمان یا به تعبیر دیگر نرخ بازدهی سرمایه‌گذاری، قابل تعیین نیست".

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

در این میان پوشش دادن نظر مخاطبان بازار سرمایه و بانکهای عامل در راستای حفظ سود و در عین حال، پوشش احکام اسلامی و جلوگیری از فرارهای مختلف مالی از جمله مواردی است که لازم است مد نظر قرار گیرد.

در انتها برای تکمیل آزمون نتایج، یک بررسی با هدف مشخص کردن تفاوت دیدگاه بین خبرگان حوزوی و دانشگاهی بر اساس پاسخ سوالات انجام شد. با تحلیل دقیق پاسخ‌های داده شده به سوالات مشخص شد در دو حوزه سوددهی بانک‌ها و مفهوم ربا، جرایم، تسهیلات و وام بین خبرگان حوزوی و دانشگاهی تفاوت نظر کاملا مشخصی وجود دارد. با تحلیل نظرات ۷ خبره حوزوی حاضر در مجموع ۲۲ خبره مشخص شد، خبرگان حوزوی در بین خود نیز به شدت دچار تفاوت نظر بوده و خصوصاً در مفهوم ربا و تسهیلات هیچ نقطه نظر مشترکی بین خبرگان حوزوی در بخش بانکداری اسلامی وجود نداشت. برای نمونه یکی از اساتید حوزه هرگونه تخصیص تسهیلات، خارج از عقود مشخص شده در شرع را حرام دانسته و دریافت یک ریال مازاد بر وام داده شده را نیز حرام می‌دانست. استاد محترم حوزه، حتی تخصیص مبالغی در قالب کارمزد را نیز محل اشکال دانسته و تاکید داشت حتی در این مورد باید ردیف دریافت شده کاملاً واضح و مشخص و صرفاً در حقوق پرسنل هزینه شود. بحث سود از نظر خبرگان حوزوی هیچ جایگاهی در بانک‌داری اسلامی نداشته و عملاً یک موضوع فرعی محسوب می‌شود. بحث تورم در شرع مقدس اسلام با توجه به عدم وجود آن در صدر اسلام بر اساس استفتائات تدوین شده و عملاً تابع نظر شخص مرجع اظهار نظر کننده است.

در برابر این نظرات پراکنده، اقتصاددانان (۱۵ نفر) وحدت نظرات بسیار بیشتری داشته و تاکید مشخصی بر لزوم اجماع در مفهوم ربا و اهمیت آن در بانکداری اسلامی داشتند. از دیدگاه اقتصاددانان ایجاد یک تعریف علمی از ارتباط ربا، سود، تورم، کارمزد و اصلاح عقود مجاز تخصیص تسهیلات مهم‌ترین چالش‌های موجود در بانکداری اسلامی است. سود بسیار پایین‌تر بانکداری اسلامی نسبت به بانکداری متعارف، چالش بسیار مهمی دیگری است که اقتصاددانان نسبت به لزوم حل آن اتفاق نظر داشتند، چرا که در غیر این صورت بانکداری اسلامی در برابر بانکداری متعارف شانس چندانی برای ادامه مسیر نخواهد داشت. در مجموع به نظر می‌رسد تعریف شرعی مطابق با مقتضیات زمان از ربا، تورم، سود، عقود و تسهیلات در بانکداری اسلامی، مهم ترین چالش‌های این حوزه محسوب می‌گردد.

علاوه بر نتایج گزارش شده در جداول و اشکال برخی نتایج از مصاحبه‌ها استنباط شده که قابل بیان عددی نیست و به اختصار به صورت توضیحی بیان می‌شود.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

- در مورد مفاهیمی مانند ربا و سود و بهره بانکی از نظر فقهی اجماع نظری وجود ندارد و لازم است بر اساس مفاهیم مالی مدرن و نرخ سود و تورم این مفاهیم در فقه به صورت استاندارد مشخص شود.
- در مورد میزان جرائم فرارهای مالی و یا برخی جرائم متداول در حوزه بانکداری الکترونیک کار فقهی صورت نگرفته و نظرات بسیار متفاوت است
- جدا بودن نظرات فقهی از آنچه در عمل در بانکداری متعارف اتفاق می‌افتد از جمله مشکلاتی است که میتوان با ایجاد ارتباط بین رشته ای نسبت به نزدیک کردن درک فقها و بانکداران از شرایط موجود آن را حل کرد.
- در بانکداری عملی بیشتر استانداردهای دنیای اقتصاد اعمال می‌شود و هنوز آمیزه‌های فقهی اسلامی به درستی با مفاهیم مدرن بانکی تطبیق داده نشده و ایرادات فقهی برخی قراردادهای بانکی هنوز مبهم هستند. وجود این ابهامات منجر به ایجاد ظاهری اسلامی و باطنی متفاوت در بانکداری عملی شده است. بدیهی است با تبیین مفاهیم بانکی به صورت صحیح و استاندارد کردن مبانی فقه و بانکداری میتوان با از بین بردن موارد صرفا ظاهری، راهکارهای پربازده قابل رقابت با دنیای اقتصاد و کاملاً منطبق با موازین شرعی پیشنهاد داد و این خلا بانکداری بدون ربا را به صورت کامل پوشش داد.

۴. نتیجه‌گیری

بانکداری بدون ربا به عنوان یکی از مهم‌ترین زمینه‌های چالش بین اسلام و اقتصاد مدرن یکی از پرچمداران معرفی اسلام به عنوان یک دین پویا و مبتنی بر عمل محسوب می‌شود. با توجه به گسترش بانک‌ها در کشورهای اسلامی و تبادلات مختلف بین آنها با یکدیگر و با دنیای مدرن، لزوم توجه به رفتارهای اقتصادی و قوانین بانکی با هدف پوشش دادن نیاز مخاطبین و همزمان حفظ مبانی فقهی لازم احساس می‌شود. پس از گذشت چند دهه از اعمال بانکداری بدون ربا در سطح کشور این تحقیق به بررسی چالش‌های اصلی موجود در ایجاد و برقراری بانکداری بدون ربا در سطح جامعه پرداخته و از طریق مصاحبه با اساتید دانشگاه و خبرگان تراز اول سطوح مدیریت بانکی، سعی در شناسایی گلوگاه‌ها و عمده ترین مشکلات این حوزه نموده است. با توجه به نتایج به دست آمده مشخص شد هنوز هیچ اتفاق نظری حتی در حوزه خبرگان در چالشهای موجود وجود ندارد. به نظر می‌رسد بیان فقهی برخی مفاهیم اقتصادی مانند سود، ربا و بهره و شفاف سازی عقود بانکی و استاندارد کردن جرائم مالی در تخلفات مختلف اقتصادی بر اساس نظر فقه اسلام از جمله مهمترین چالشهای پیش روی بانکداری بدون ربا است. علاوه بر آن فاصله موجود در قانون گذاران

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

فقهی با دانش بانکداری یا مدیران بانکی با محدودیت‌های فقهی (که در قسمت پرسنل و مردم نیز نیاز به فرهنگ سازی دارد) از جمله رویکردهایی است که باید در نظام بانکی و حوزه‌های علمیه صورت گیرد تا بتوان به استاندارد سازی بانکداری بدون ربا هم از منظر نظری و هم از منظر عملی پرداخت و چالش‌های این حوزه را تا حد زیادی مرتفع کرد. در مجموع بر اساس نتایج مصاحبه‌ها ۲۶ چالش در چهار حوزه عمده شامل نگرش فقهی و نگرش بانکداری در دو بخش نظری و عملی مشخص شد و میزان اتفاق نظر بین خبرگان در تمامی چالش‌ها مورد بررسی قرار گرفت. نتایج بیانگر پخش بودن نظرات و عدم اتفاق نظر در اکثر حوزه‌ها بوده است. علاوه بر آن مفاهیمی مانند بهره، سود و ساختار بانکی از جمله مواردی بود که تقریباً تمامی متخصصین و خبرگان فن به عنوان چالش‌های بانکداری به آن اشاره داشتند.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

منابع

۱. اسماعیلی، علی اکبر و پائین محلی، میثم، (۱۳۹۸)، نظام‌های بانکداری، چالش‌ها و موانع اجرایی قانون عملیات بانکی در ایران و کشورهای همسایه، سومین کنفرانس ملی اقتصاد، مدیریت و حسابداری، شیروان.

۲. اکبریان، رضا، رفیعی، حمید، (۱۳۸۶)، بانکداری اسلامی ؛ چالش‌های نظری - عملی و راهکارها. *اقتصاد اسلامی*، ۷(۲۶)، ۱۸۸-۹۷.

۳. السان، مصطفی، (۱۳۸۶)، مفهوم و ماهیت حقوقی پول الکترونیکی، *مجله حقوقی دادگستری*، ۵۹، ۱۲۴-۱۰۱.

٤. دهقان زاده، حمیده، گلستانی زاده، مهشید، و فتاحی، مریم، (۱۳۹۹)، بانکداری اسلامی و چالش‌های فرارو، چهارمین کنفرانس علمی دستاوردهای نوین در مطالعات علوم مدیریت، حسابداری و اقتصاد ایران، ایلام،

۵. دهقان منشادی، محمد (۱۴۰۱). چالش ها و موانع به کارگیری و اجرای عقود مشارکتی در نظام بانکی ایران و راهبردهای اصلاح و رفع آنها. *نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی*، ۱۱ (۴۰) ۷-۴۲.

٦. رضایی، مجید، (۱۳۸۴)، بانکداری بدون ربا و تشبیت اقتصادی، *اندیشه حوزه*، ۵۳.

۷. شرافتی، فاطمه و محمدی، راضیه، (۱۳۹۴)، بانکداری اسلامی، موانع و چالش‌ها، اولین کنفرانس بین المللی علوم انسانی با رویکرد بومی - اسلامی و با تاکید بر پژوهش‌های نوین، ساری.

۸. شفیع خانی، محمد، (۱۳۹۳)، بانکداری اسلامی در ایران (چالش‌های بنیادی وعملیاتی – راهکارهای کاربردی)، نخستین کنفرانس بین المللی بورس - بانک - بیمه با رویکرد توسعه پایدار (ارتباط دانشگاه با صنعت)، شیراز.

۹. طالبی، محمد، کیایی، حسن. (۱۳۹۱)، ریشه‌یابی چالش‌های استفاده از عقود مشارکتی در نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران. *تحقیقات مالی اسلامی*، ۵۵-۳۷.

۱۰. عباس‌زاده، حسن، (۱۳۹۱)، رویکرد تحلیلی بر چالشهای بانکداری اسلامی در نظام بانکی کشور، *پیام بانک*، شماره ۵۱۷ و ۵۱۸، صفحات ۲۴ تا ۲۹.

۱۱. علم الهدی، سید سجاد، (۱۳۹۷)، بانکداری اسلامی و ریسک، یک تحلیل تطبیقی، *نشریه اقتصاد مالی*، دوره۱۲(۴۴)، ۶۹-۸۶.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

۱۲. علی‌رضایی مجید؛ محققنیا محمدجواد؛ یوسفی صمد (۱۳۹۷). مطالعه تطبیقی بانکداری اسلامی و متعارف بحرین و بانکداری بدون ربای ایران (بارویکرد سودآوری). *نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی*، دوره ۷ (۲۳) :۲۹-۷

۱۳. عیوضلو، حسین (۱۳۸۷)، اصول و مبانی نظام پولی در اقتصاد اسلامی. *فصلنامه اقتصاد اسلامی* ۲۹.

۱٤. کریمیان، اصغر و حیدرزادی، طیبه، (۱۳۹۶)، مشکلات و چالش‌های بانکداری اسلامی در ایران و راهکارهای مقابله با آنها: مطالعه مروری، دومین کنفرانس بین المللی مدیریت و حسابداری، تهران.

۱۵. لعل آبادی، علی، امیراحمدی، مرجان(۱۴۰۰)، حقوق مالی در بانکداری اسلامی، *مطالعات مدیریت و حسابداری*، ۷(۲)، ۱۳۹-۱۲۹.

۱٦. محرابی، لیلا (۱۳۹۹)، برترین موسسات مالی اسلامی جهان در سال ۲۰۲۰، پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

۱۷. محققنیا محمد جواد، ابراهیمی سید احمد، بائی محیا، نوری پیمان، (۱۳۹۵)، شناسایی و ارائه راهکارهایی به منظور رفع موانع و چالش‌های پیش‌روی بانکداری اسلامی با رویکرد تطبیقی. *نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی*، ۵(۱۶)، ۱۷۳-۱۴۷.

۱۸. محمدی، پرست.و (۱۳۹۸). بررسی روش‌های تأمین مالی مشارکتی در بانکداری اسلامی در چارچوب تحلیلی ساختار-رفتار-عملکرد (SCP)، *فصلنامه پژوهشها و سیاستهای اقتصادی*، ۲۷(۸۹)، ۳۲۹-۲۹۹.

۱۹. مصباحی مقدم، غلامرضا، (۱۳۹۷)، چالش‌های بانکداری بدون ربا در ایران (راهکارهای برون رفت). *اقتصاد اسلامی*، ۱۸(۶۹)، ۱۴۵-۱۱۷.

۲۰. ملک رئیسی، بتول؛ کیخا، محمدرضا (۱۳۹۸). تأثیر میزان آگاهی کارکنان بانک‌های دولتی از احکام و شرایط ربای قرضی بر عملکردآنها (مطالعه موردی: شهرستان زاهدان). *نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی*، دوره ۸ (۲۸) :۲۶۰-۲۳۷

۲۱. منور اقبال، اوصاف احمد، طریق الله خان (۱۳۹۲)، کتاب چالشهای پیش روی بانکداری اسلامی، ترجمه میسمی و بمان پور، انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).

۲۲. مهدوی نجم آبادی، سید حسین، (۱۳۸۲)، ساختار بهینه نرخ‌های سود در اقتصاد اسلامی با تاکید بر این ساختار در بانکداری اسلامی. چهاردهمین همایش بانکداری اسلامی.

۲۳. موسویان سید عباس؛ میثمی حسین (۱۳۹۶). نظریه تکاملی بانکداری اسلامی؛از توجیه بهره بانکی تا نظام‌سازی الگوی ایده‌آل. *نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی*، ۶ (۲۱) :۷-۲۷

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

۲٤. موسویان، سید عباس، (۱۳۸۵)، الگوی جدید بانکداری بدون ربا. *فصلنامه اقتصاد اسلامی*،.۲۳.
۲٥. موسویان، سید عباس، (۱۳۸۸)، مهندسی مالی عقود در بانکداری اسلامی. *اقتصاد اسلامی*، ۳۵.
۲٦. میسمی، حسین؛ وهاب قلیچ، (۱۳۹۰)، ارزیابی چالشهای اجرای بانکداری بدون ربا در کشور. تازههای اقتصاد، *ویژه نامه بانکداری اسلامی*.
۲۷. میسمی، حسین؛ وهاب قلیچ، (۱۳۸۷) آسیب شناسایی اجرای بانکداری اسلامی در کشور دلالت هائی برای تحول در نظام بانکی، *تازه های اقتصاد*، شماره ۱۲۲، سال نهم، ۱۰۱ـ ۹۰
۲۸. نشست تخصصی «ما و بانکداری اسلامی»، (۱۳۹۶)، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران، تفاوت بانکداری اسلامی و بانکداری بدون ربا.
29. Abasimel, N. A. (2022). Islamic Banking and Economics: Concepts and Instruments, Features, Advantages, Differences from Conventional Banks, and Contributions to Economic Growth. Journal of the Knowledge Economy, 1-28.
30. Akkizidis, I. S. & Khandelwal, S. K. (2008). Financial Risk Management for Islamic Banking and Finance.New York: Palgrave MacMillan.
31. Ali, M. A., & Hussain, T. (2022). Development of Islamic Banking in Pakistan: Challenges and Prospects. KASBIT Business Journal, 15(2), pp. 83-101.
32. Bouherb, H., & Bensalem, S. (2021). Analysis on Islamic Banking Financing Difficulties for SMEs Using Musharakah and Mudaraba Financing Instruments. *Al Bashaer Economic Journal*, *7*(2), pp. 878-897.
33. Busu, Z. M., Mohamed, A. M. T., Rahman, N. H. A. A., Zainan, N. I. B. N., Junoh, N., Jusoh, N. A. M., & Yusuf, N. (2021). Islamic Banking System: The Application and Challenges from the Malaysian Law Perspective. New Arch-International Journal of Contemporary Architecture, 8(2), pp. 299-308.
34. Chapra, M. U. (2014). Morality and justice in Islamic economics and finance. Edward Elgar Publishing.
35. Chapra, U., Ahmed, H., (2002). Corporate governance in Islamic financial institutions, Islamic development bank, Jeddah.
36. El-Diwany, T. (2006). Islam today: is Islamic banking Islamic?.
37. Hakim, S. (2002), "Islamic banking: challenges and corporate goverence", paper presented at the LARIBA 2002 Conference, Pasadena, CA, 30 March.
38. Hobson, S. (2006), "Project financing – risks underlying sukuk structures", Islamic Finance News, Vol. 3 No. 44, p. 15.
39. Iqbal, Z. (1997). Islamic financial systems. Finance & Development, 34(002).
40. Jan, M. T. (2018). Will it survive? Challenges faced by Islamic banking and finance in today's World. Journal of Islamic Finance, 7(1), pp. 058-067.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]

41. Khan, M. A., Ali, M., & Khan, M. A. (2015). Gauging Profitability and Liquidity of Islamic Banks: Evidence from Malaysia and Pakistan. International Journal of Accounting and Financial Reporting, 5(1), pp. 75-90.
42. Khan, M. M., & Bhatti, M. I. (2008). Development in Islamic banking: a financial risk-allocation approach. The Journal of Risk Finance.
43. Malim, N. A. K. (2015). Islamic banking and risk management: Issues and challenges. Journal of Islamic Banking and Finance, pp. 64-70.
44. Mindra, R., Bananuka, J., Kaawaase, T., Namaganda, R., & Teko, J. (2022). Attitude and Islamic banking adoption: moderating effects of pricing of conventional bank products and social influence. *Journal of Islamic Accounting and Business* Research, 13(3), pp. 534-567.
45. Narayan, P. K., & Phan, D. H. B. (2019). A survey of Islamic banking and finance literature: Issues, challenges and future directions. Pacific-Basin Finance Journal, 53, pp. 484-496.
46. Ogunbado, A. F., Ahmed, U., & Abubaka, U. S. (2017). Islamic banking and finance in Nigeria: exploration of its opportunities and challenges. International Journal of Innovative Knowledge Concepts, 5(8), pp. 101-111.
47. Saharuddin, D. (2023). Islamic Banks In Muslim Countries And Indonesia. Al Iqtishod: Jurnal Pemikiran dan Penelitian Ekonomi Islam, 11(1), 66-83.
48. Sarker, M. A. A. (1999). Islamic banking in Bangladesh: performance, problems, and prospects. International Journal of Islamic Financial Services, 1(3), pp. 15-36.
49. Soltan, Karol. "Delegation to Courts and Legitimacy." Md. L. Rev. 65 (2006): 115.
50. Syed Ali, S. (2008). Islamic Banking: Trend, Development and Challenges in Engku Ali, E.R. and Bakar, M.D. (eds). Essential Readings in Islamic Finance.Kuala Lumpur: CERT Publication.
51. Tavassoli, M. I., Mojahedi Moakhar, M. M., & Khorsandi, M. (2021). Explanation of the Nature of Western Banking, Usury-Free Banking, Islamic Banking. The Interdisciplinary Quarterly of Fundamental Researches on Humanities, 6(4), 85-108.
52. Williams, M., & Moser, T. (2019). The art of coding and thematic exploration in qualitative research. International Management Review, 15(1), pp. 45-55.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-25]